

УДК 81'37-38:821.161.2

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/62-1-19>**Ольга АНДРІЙВ,***orcid.org/0000-0003-3517-8258*

кандидат філологічних наук,

старший викладач кафедри перекладу та філології

Університету Короля Данила

(Івано-Франківськ, Україна) *olha.andriiv@ukd.edu.ua***Наталія ПУШИК,***orcid.org/0000-0001-7680-0125*

старший викладач кафедри перекладу та філології

Університету Короля Данила

(Івано-Франківськ, Україна) *nataliia.pushyk@ukd.edu.ua*

РЕТРОСПЕКТИВНІСТЬ ФОРМ ДАВНОМИНУЛОГО ЧАСУ У РОМАНІ О. ЗАБУЖКО «МУЗЕЙ ПОКИНУТИХ СЕКРЕТІВ»

Статтю присвячено проблемі граматичного статусу форм давноминулого часу в українській мові та їх ролі у ретроспективізації художнього тексту. Дослідження проведено на основі роману О. Забушко «Музей покинутих секретів», в якому було зафіксовано 151 форму давноминулого часу. В статті подається визначення поняття ретроспективності, яке трактується як художній прийом, коли від певної часової події, до якої розвинулася розповідь, відбувається повернення до події, яка відбулася раніше або ж поточнюється хід інших подій, які тільки починають розгортатися чи подається віддалене минуле.

Розвідку зосереджено на ретроспективній функції давноминулого часу як відсиланні до певних історичних дат та епох, переказів інформації, яка ґрунтується на словах сторонньої особи, спогадів головних героїв, а особливо на відсиланні до радянського періоду експансії на українських землях, що видається актуальним у наш час.

У статті наводиться схематична інтерпретація ретроспективної функції давноминулого часу: у певний момент теперішнього часу t_0 мовець відходить від основної лінії розповіді та переносить реципієнта у зовсім інший вимір розвитку подій, вживаючи форми давноминулого часу, як наслідок – згадана ситуація розгортається в уяві слухача вже у зовсім іншій проекції розвитку подій, доповнюючи актуальну картину існуючого стану речей. У такий спосіб реалізується функція передачі фонові інформації для розповіді переднього плану.

Ілюстративний матеріал дослідження наводиться з урахуванням контекстуального підходу: форма – контекст – значення – функція. На основі наведених прикладів, зроблено висновки про те, що функція ретроспективних висловлень з формами давноминулого часу полягає в наближенні мовця до вираженої цією граматичною формою семантичної зони шляхом умовного перенесення в референтну точку минулого, з якої ситуація подається великим планом.

Ключові слова: давноминулий час, ретроспективна функція, віддалене минуле.

Olha ANDRIIV,*orcid.org/0000-0003-3517-8258*

Candidate of Philological Sciences,

Senior Lecturer at the Department of Translation and Philology

King Danylo University

(Ivano-Frankivsk, Ukraine) *olha.andriiv@ukd.edu.ua***Nataliia PUSHYK,***orcid.org/0000-0001-7680-0125*

Senior Lecturer at the Department of Translation and Philology

King Danylo University

(Ivano-Frankivsk, Ukraine) *nataliia.pushyk@ukd.edu.ua*

RETROSPECTIVENESS OF THE FORMS OF PLUPERFECT IN O. ZABUZHKO'S NOVEL "MUSEUM OF ABANDONED SECRETS"

The article is devoted to the problem of the grammatical status of the pluperfect tense forms in the Ukrainian language and their role in the retrospective of the literary text. The research was conducted on the basis of O. Zabuzhko's novel "Museum of Abandoned Secrets", in which 151 forms of pluperfect were recorded. The article defines the concept of

retrospectivity, which is interpreted as an artistic technique when a certain temporal event, to which the narration has progressed, is followed by a return to an event that took place earlier or the course of other events that are just beginning to unfold or the distant past is presented.

The investigation is focused on the retrospective function of pluperfect as a reference to certain historical dates and epochs, the transmission of information based on the words of an outsider; memories of the main characters, and especially on the reference to the Soviet period of expansion on Ukrainian lands, which seems to be relevant in our time.

The article provides a schematic interpretation of the retrospective function of the pluperfect: at a certain point in the present, the speaker departs from the main narrative line and takes the recipient to a completely different dimension of the development of events, using the form of pluperfect tense. As a result, the situation unfolds in the listener's imagination in a completely different projection of events, complementing the actual picture of the current state of things. In this way, the function of conveying background information for the foreground story is realised.

Illustrative research material is presented in the contextual approach: form – context – meaning – function. On the basis of the given examples, it was concluded that the function of retrospective expressions with forms of pluperfect tense is to bring the speaker closer to the semantic zone expressed by this grammatical form by conditionally transferring to the reference point of the past, from which the situation is presented in a close-up.

Key words: *pluperfect, retrospective function, distant past.*

Актуальність дослідження функціонування давноминулого часу в українському художньому дискурсі полягає насамперед в тому, що сучасна парадигма порівняльно-історичних і типологічних досліджень давноминулого часу вимагає переосмислення щодо його функціонування в сучасній українській мові. Існує необхідність повернення цієї грамеми в сучасні граматики української мови, як такої, що активно вживається у різних стилях, а особливо у розмовному та художньому.

Аналіз досліджень. Останні десятиліття проблема функціонування давноминулого часу все частіше знаходить відгук у доробку провідних науковців, зокрема О. Крижанівської (2008), Л. Попович (2012), А. Загнітка (1996), В. Ярмач (2010), Ю. Мельника (1996), О. Андріїв (2016). Варто зазначити, що деякі науковці висловлюють припущення про те, що в радянський період вживання давноминулого часу штучно обмежувалося у літературному вжитку, оскільки українська мова мала грама-тично підрівнюватися під російську, в якій такої форми не існувало (див.: Крижанівська, 2008). Тим не меш, низка досліджень останнього десятиліття (Попович, 2012; Крижанівська, 2008; Андріїв, 2016) свідчить не тільки про активне вживання цієї грамеми на рівні тексту, а й про її функціональність – коли за допомогою контекстуального підходу граматична форма давноминулого часу виконує різні функції. Окрім того, можемо сміливо посперечатися з тими науковцями, які вказують на архаїчний та реліктовий чи факультативний статус давноминулого часу (див.: Русанівський, 1971), оскільки у багатьох випадках простий минулий час не може повністю замінити форму давноминулого. Урахування цих положень дає змогу окреслити структуру та мету пропонованого дослідження – ретроспективної функції давноминулого часу як домінантної для цієї грамеми.

З урахуванням розгляду давноминулого часу як граматичної категорії часу, вважаємо за доцільне проаналізувати дану граему у контекстуальному оточенні – мовно-ліричних виступах, так званих ретроспективних включеннях, які на думку деяких науковців, можуть неоднаково відокремлюватися від основного тексту: можуть бути виділеними в окремий абзац чи сукупність абзаців, зі своєю власною експозицією, розвитком дії й розв'язкою. Інколи це може бути невід'ємним компонентом основної оповіді, що практично не відмежовується від неї (Кононенко, 2014: 132). Саме такими невід'ємними компонентами є ретроспективні включення давноминулого часу у романі Оксани Забужко «Музей покинутих секретів», в тексті якого було зафіксовано 151 форма досліджуваної грамеми. Дану розвідку ми, однак, зосередили на ретроспективній функції давноминулого часу як відсиланні до певних історичних дат та епох, спогадів головних героїв, а особливо на відсиланні до радянського періоду експансії на українських землях, що видається надактуальним у наш час.

Все злилося було в якийсь суцільний гігантський, рухомий клубок, наші життя на очах розпадались, як розпадалась епоха, і, промлинкованими на тверді неподільні частинки, втягувалися кудись на безбач у темний вир збуреної історії...

У поданому текстовому фрагменті форма давноминулого часу *злилося було* підсилюється узагальненням *все* та акцентуалізує увагу на розпаді радянського союзу як чогось неймовірного, що має швидше містичний, ніж реалістичний характер.

Перш ніж перейти до аналізу конкретних текстових фрагментів, пригадаємо що ж власне означає термін ретроспективність. Ретроспекція – граматична категорія тексту, що об'єднує форми мовного вираження, яке відносить читача до попередньої інформації (Андріїв, 2015: 22). Тобто,

автор зумисне може викликати у читача згадку про ті події, які здаються йому в тому чи іншому контексті найважливішими.

Іншим разом зайшла була межі ними мова про вбивство Коновальця в тридцять восьмому – про те, що, був би живий небіжчик, українська карта межі Гітлером і альянтами з певністю розігрувалась би в часі війни інакше, з непорівнянно кориснішим для нас вислідом, – до таких умоглядних припущень «Стодоля», правда, поставився з явною знехиттю, сказав, що всяке таке політикування тепер, то вже муштарда по обіді, і, звісно ж, мав рацію, – а от сам атентат, техніка й виконання, його непомаду цікавили: «На чоколяді дався полковник зловитись...».

Пропонований текстовий фрагмент із формою давноминулого часу зайшла була відсилає нас до історичної трагедії українського визвольного руху – вбивства голови Проводу українських націоналістів та керівника Української військової організації Євгена Коновальця. Намагаючись припинити існування націоналістичної організації співробітники НКВС СРСР вдалися до вбивства провідника за допомогою вибухового пристрою, замаскованого під коробку шоколадних цукерок з традиційним українським декором. У цьому прикладі прослідковується тенденція давноминулого часу до зачину ретроспективних включень, тобто дана грамема знаходиться на периферії ретроспективної функції та композиційно-стилістичної.

У заданому контексті логічним видається питання, яким саме чином ретроспективність поєднується з граматичним часом або ж яким чином граматична категорія часу репрезентує значення ретроспективності. Вважаємо, що ретроспективна функція дієслівної грамеми полягає у її участі у визначеному композиційному прийомі, сутність якого полягає у переплетінні різних часових пластів та у встановленні зв'язків між різними подіями (Андрієв, 2015).

Історію творить бухгалтерія. Під час хрущовської реабілітації розстріляним у тюрмах НКВД ліпили були в довідках для родичів, у графі «Причина смерті», найвигадливіші медичні діагнози – серцево-судинні, ниркові та всілякі інші недостатності, – власне на те, щоб не зосталося розстрільної цифри. Через двадцять років вигадка стала реальністю (з дотепними вигадками так воно зазвичай і буває!): люди стали в дійсності гинути від того, від чого їхні батьки й дідове – на папері. Цифра внеможливилась остаточно, і ціле покоління позбулося власної, спільної на всіх історії...

У пропонованому текстовому уривку маємо два часові пласти – хрущовська відлига та період «через 20 років». Форма давноминулого часу ліпили були підсилює віднесення до іншого часового плану, хоча він вже і зазначений в тексті як «хрущовська реабілітація». Прикметно, що недоконаний вид форми давноминулого часу підкреслює багатократність згаданої дії.

Схоже до попереднього потрактування ретроспективності знаходимо і у німецької дослідниці У. Сuida, за якою подання ретроспективних оглядів – це художній прийом, коли від певної часової події, до якої просунулась розповідь, (умовно назвемо її t_0 , або ж точка відліку) відбувається повернення до події, яка відбулася раніше або ж поточнюється хід проміжних подій, які тільки починають розгортатися чи подається віддалене минуле (weit entfernte Vergangenheit) (Suida, 1970: 120).

Сербська дослідниця Л. Попович вважає, що функція ретроспективних висловлень з ДЧ полягає в наближенні мовця до вираженої цією грамемою семантичної зони шляхом умовного перенесення в референтну точку минулого, з якої ситуація подається великим планом (Попович, 2012: 665) (див. Рис. 1).

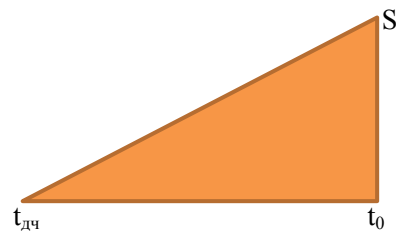

Рис. 1

Розглянемо поданий рисунок: у певний момент теперішнього часу t_0 мовець відходить від основної лінії розповіді та переносить реципієнта у зовсім інший вимір розвитку подій, вживаючи форми давноминулого часу, як наслідок – згадана ситуація розгортається в уяві слухача вже у зовсім іншій проекції (S), доповнюючи актуальну картину t_0 . У такий спосіб реалізується функція передачі фонові інформації для розповіді переднього плану. Поглянути назад, щоб підійти вперед. – А я от якраз і сумніваюсь, – голос мені чомусь глухне, блін, невже я хвилююсь? – Не знаю, які там були розборки в Політбюро, але, по-моєму, якщо вже шукати якоїсь одної причини, то СРСР вреши-реши завалився од власної брехні. Од усієї, що за сімдесят років була нагромадилась. Бо віртуал – то, знаєш, така штука, яка дуже боляче б'є, коли з ним загатися. Не можна весь час брехати, а самому зберігати почуття реальності. Будеш

замовляти картинку в телевізорі – неминуче скінчиши тим, що сам у неї повіриши.

У наших попередніх дослідженнях (Андріїв, 2015; Андріїв, 2016) ми вказували на кілька різновидів уживання давноминулого часу у ретроспективній функції: спогад, сповідь, сон, переказ слів іншої людини, відсилання до певних історичних дат, видатних особистостей, мистецьких витворів, серед яких основним видається **контекст спогаду** – ретроспективне порушення часового плану розповіді в художньому тексті використовується автором при зверненні до минулого, а саме для передачі спогадів героїв.

Часами він фізично відчуває німецьку тут присутність, із чорнорябо поналіплюваними на мурах орлами та гакенкройцями (Kroatenstrasse, ха!), чимось схожим на коростявий наріст на коханому тілі – відчуття, котре вперше **були збудили** в ньому тридцять дев'ятого року совети, їхні обшарпані, захарчовані вояки в негнучих чоботях, їхні дикунські окрики «давай прахаді!», їхні червоні, такі самі як згодом у німаків, повсюдно нап'яті матер'яні латки з гаслами й портретами їхніх вождів...

І коли совети по приході **взялись були** вішати нас на майданах привселюдно (але швидко й перестали те робити, побачивши, з ким мають до діла), то кожна така страта додавала нам сили, – наші хлопці ступали на ешафот із гордо піднесеними головами, гукаючи до натовпу в останню свою хвилину: «Слава Україні!», – і людське море глухо рокотало, набухаючи гнівом вимушеної німоти, а вночі десятки нових добровольців утікали до лісу, щоб здобути й собі таку саму смерть – смерть вільних людей. І ми вже знали: на всяку силу, що неволить людину, завжди знайдеться друга, більша сила...

Приклад із давноминулим часом **були збудили** яскраво репрезентує ретроспективний спогад головного героя та його ставлення до тогочасних подій: засудження будь-якої окупаційної влади на українських територіях. У другому прикладі форма **взялись були** вказує на недоконаність розпочатої дії, що підтверджується продовженням (але швидко й перестали те робити, побачивши, з ким мають до діла).

Серед ретроспективних включень давноминулого часу трапляються і **перекази інформації**, які ґрунтуються на словах сторонньої – третьої особи, яка, однак, належить до сімейного кола оповідача, внаслідок чого заявлена інформація отримує сему достовірності.

– Мені бабуся розповідала, – не знати до чого каже журналістка, впавши в задуму, – що вони прадідову бібліотеку тоді **були закопали** – там

купа була дореволюційних книжок, Винниченко, Грушевський, історія французької літератури в Петлюриному перекладі – ну, вони й перелякалися... А потім так і не знайшли, де закопували, та й дім у війну згорів... Так воно десь під землею й зотліло.

... Відомо ж, що найкращі погромщики виростають із тих, хто сам потерпів од погрому. Он як більшовики ловко російське єврейство **були використали**, поки не укріпилися при владі... Актив мобілізується через заздрість, через бажання реваншу, – а пасив, більшість, вганяється в страх, щоб заблокувати опір. І все – ніяка ідеологія більше не потрібна!

Давноминулий час може містити відсилання до історичних дат, дій видатних особистостей, мистецьких витворів тощо, які в конкретному контексті мають значення фонових знань, оскільки надають передісторію, коментарі до сучасного плану розповіді.

Ах, у п'ятдесят четвертому – ну, тоді багато таких нестиковок було. Багато дров наламали... І тут і розповів мені, попросивши на нього не посылатись, як нищилися архіви, кількома плановими хвилями, востаннє – восени 1991-го. А вперше – ото якраз у 1954-му, після смерті Сталіна: тоді теж **були схарпудились** і кинулись палити «всєцдокі». І епідемія самогубств серед вищого керівництва теж тоді прокотилася – так, як і в 1991-му. У Павла Івановича все це звучало як звіт про природні катаклізми. Подане ретроспективне включення із давноминулим часом підсилюється конкретними історичними датами. У наступному прикладі форма **була скріпила** вказує на обмеженість дії конкретним часовим проміжком: Так завжди було, є і буде, – ніщо так не скріплює націю, як пролита кров: от і СРСР же колись **була скріпила** Велика Вітчизняна...

Висновки. Ретроспективність як своєрідний спеціальний відхід до минулого є важливим текстотвірним чинником, що надає передісторію до розуміння теперішніх дій героїв. Ретроспективна функція давноминулого часу впливає з його семантичного інваріантного значення – семи «віддалене минуле»: у певний момент теперішнього часу (t_0) мовець відходить від основної лінії розповіді та переносить реципієнта у зовсім інший вимір розвитку подій, вживаючи форми давноминулого часу, як наслідок – згадана ситуація розгортається в уяві суб'єкта вже у зовсім іншій проекції (S), доповнюючи актуальну картину (t_0). У такий спосіб реалізується функція передачі фонові інформації для розповіді переднього плану. Вважаємо, що розвідка має перспективи подальшого дослідження з залученням текстів інших стилів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андріїв О. Ретроспективна функція давноминулого часу в українській та плюсквамперфекта у німецькій мовах. *Ukrainistika – minulost, přítomnost, budoucnost: sborník vědeckých prací: Masarykova Univerzita Filozofická Fakulta Ústav Slavistiky. Brno, vol. III, 2015. P. 21–27.*
2. Андріїв О. Б. Функціонування плюсквамперфекта у німецькій і давноминулого часу в українській мовах : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.17 / Львівський національний університет імені Івана Франка. Івано-Франківськ, 2016. 186 с.
3. Загнітко А. П. Знову давноминулий? *Лінгвістичні студії*. Донецьк : Академія, 1996. Випуск 2. С. 40–45.
4. Кононенко В. І. Текст і образ. К.; Івано-Франківськ: Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2014. 192 с.
5. Крижанівська О. Давноминулий час в українській мові: статус, особливості функціонування. *Наукові записки Кіровоград. держ. ун-ту ім. В. К. Винниченка. Філологічні науки*. Кіровоград: КДПУ, 2008. Вип. 80. С. 144–149.
6. Мельник Ю. В. Давноминулий час: проблема та гіпотези. *Мовознавство*. № 1. 1996. С. 30–32.
7. Попович Л. Граматичні та семантичні функції плюсквамперфекта в сучасній українській мові. *Акцентологія. Етимологія. Семантика. До 75-річчя В. Г. Складаренка*. К. : Наукова думка, 2012. С. 653–672.
8. Русанівський В. М. Структура українського дієслова. К. : Наукова думка, 1971. 315 с.
9. Тараненко О. О. Дієслово в контексті сучасних тенденцій до перегляду нормативних засад української літературної мови. *Мовознавство*. 2006. № 2–3. С. 55–77. *Linguistics*. 2006. No. 2–3. P. 55–77.
10. Ярмак В. Семантичний діапазон плюсквамперфекта в романі Драгослава Михайловича «Коли цвіли гарбузи» та в його перекладі українською мовою. URL : <http://www.rastko.rs/cms/files/books/4b684bc980ef2>
11. Suida U. (1970) Präteritum und Plusquamperfekt im präsentischen. Studien zur Syntax des heutigen Deutsch. Paul Grebe zum 60. Geburtstag. Düsseldorf: Schwann, S. 118–137.

REFERENCES

1. Andriiv O. (2015) Retrospektyvna funksiia davnomynuloho chasu v ukrainkii ta pliuskvamperfekta u nimetskii movakh [Retrospective function of pluperfect in Ukrainian and German]. *Ukrainistika – minulost, přítomnost, budoucnost: sborník vědeckých prací: Masarykova Univerzita Filozofická Fakulta Ústav Slavistiky. Brno, vol. III. P. 21–27. Ukrainian studies – past, present, future: collection of scientific papers: Masaryk University Faculty of Arts Department of Slavic Studies. Brno, vol. III. P. 21–27. [in Ukrainian].*
2. Andriiv O. B. (2016) Funktsionuvannia pliuskvamperfekta u nimetskii i davnomynuloho chasu v ukrainkii movakh [Functioning of the pluperfect in German and Ukrainian]: dys. kand. filol. nauk 10.02.17. Lvivskiy natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka. Lviv-Ivano-Frankivsk. 186 s. Dissertation of candidate of philological sciences: 10.02.17. Ivan Franko National University, Lviv-Ivano-Frankivsk. 186 p. [in Ukrainian].
3. Kononenko V. I. (2014) Tekst i obraz. [Text and image] K.; Ivano-Frankivsk: Vydavnytstvo Prykarpatskoho natsionalnoho universytetu imeni Vasylia Stefanyka. 192 s. K.; Ivano-Frankivsk: Vasyl Stefanyk Precarpathian National University Publishing House, 192 p. [in Ukrainian].
4. Kryzhanivska O. (2008) Davnomynulyi chas v ukrainkii movi: status, osoblyvosti funktsionuvannia [Pluperfect in the Ukrainian language: status, peculiarities of functioning]. *Naukovi zapysky Kirovohr. derzh. ped. un-tu im. V.K. Vynnychenka. Filolohichni nauky. Kirovohrad : KDPU, Vyp. 80. 144–149. – Scientific notes of Kirovohr. state ped. University named after V. K. Vinnichenko. Philological sciences. Kirovohrad: KDPU. Issue 80. P. 144–149 S. [in Ukrainian].*
5. Melnyk Yu. V. (1996) Davnomynulyi chas : problema ta hipotezy [Pluperfect: problems and hypotheses]. *Movoznavstvo*. № 1. S. 30–32. *Linguistics*. № 1. Pp. 30–32. [in Ukrainian].
6. Popovych L. (2012) Hramatychni ta semantychni funksiia pliuskvamperfekta v suchasni ukrainkii movi [Grammatical and semantic functions of the past tense in the modern Ukrainian language]. *Accentology. Etymology. Semantics. To the 75th anniversary of V. G. Sklyarenko. K. : Naukova dumka, pp. 653–672. Accentology. Etymology. Semantics. To the 75th anniversary of V. G. Sklyarenko. K. : Naukova Dumka. P. 653–672. [in Ukrainian].*
7. Rusanivskiy V. M. (1971) Struktura ukrainskoho diieslova [The structure of the Ukrainian verb]. K. : Naukova dumka, 315 p. K. : Naukova Dumka. 315 p. [in Ukrainian].
8. Taranenko O. O. (2006) Diieslovo v konteksti suchasnykh tendentsii do perehliadu normatyvnykh zasad ukrainskoi literaturnoi movy [The verb in the context of modern tendencies to revise the normative foundations of the Ukrainian literary language]. *Linguistics, vol. 2–3, pp. 55–77. [in Ukrainian].*
9. Yarmak V. Semantychnyi diapazon pliuskvamperfekta v romani Drahoslava Mykhailovycha “Koly tsvily harbuzy” ta v yoho perekladі ukrainskoiu movoiu [The semantic range of the plus-quaperfect in Dragoslav Mykhailovych’s novel “When Pumpkins Bloomed” and in its Ukrainian translation]. URL: <http://www.rastko.rs/cms/files/books/4b684bc980ef2> [in Ukrainian].
10. Zahnitko A. P. (1996) Znovu davnomynulyi? [Pluperfect again?]. *Linhvistychni studii. Donetsk : Akademiia. Vypusk 2. S. 40–45. Linguistic studies. Donetsk: Academy, vol. 2, pp. 40–45. [in Ukrainian].*
11. Suida U. (1970) Präteritum und Plusquamperfekt im präsentischen [Past simple and pluperfect in in the context of the present]. *Studien zur Syntax des heutigen Deutsch. Paul Grebe zum 60. Geburtstag. Düsseldorf : Schwann, S. 118–137. Studies on the syntax of contemporary German. Paul Grebe on his 60th birthday. Dusseldorf : Schwann, pp. 118–137. [in German].*